

Vondráček, Miloslav

[Lindseth, Martina. Null-subject properties of Slavic languages: with special reference to Russian, Czech, and Sorbian]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2001, vol. 50, iss. A49, pp. 234-238

ISBN 80-210-2600-6

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101760>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Martina Lindseth: Null-subject properties of Slavic languages (with special reference to Russian, Czech and Sorbian). Verlag Otto Sagner, München 1998. ISBN 3–87690–699–7.

Práce Martiny Lindseth je pokusem o aplikaci Chomského teorie nadřazení a vázání (government-binding theory) na některé slovanské jazyky. Autorka si je vědoma toho, že ani tato podstatně rozšířená a revidovaná verze rozšířené standardní teorie nebyla na slovanských jazycích ověřována, přičemž např. lužická srbština zpochybňuje dlouho akceptovaný předpoklad, že bohatství slovesné flexe přímo souvisí s inklinací jazyka k nulovému subjektu. Tato vysoce strukturovaná teorie, skládající se ze šesti subteorií, má přitom ambice být součástí teorie univerzální gramatiky.

Generativní gramatikové vycházeli ze zřetelného protikladu jazyků se závazným a nezávazným explicitním subjektem. Hypotéza, že bohaté tvaroslovné paradigma slovesa umožňuje absenci zájmenného subjektu, se dokládala především na italštině. Ovšem bohatou soustavu slovesných tvarů má např. i sloveso německé, kde je přesto subjekt závazný. Naopak japonština a čínština nedisponuje kongruencí, přesto může být subjektová pozice neobsazena.

Autorka je skeptická vůči existenci jednoznačnému předělu mezi jazyky s možností subjektové elipsy a jazyky bez této vlastnosti; např. němčina, islandština a ruština má podle jejího úsudku smíšené znaky. Strukturní požadavek nominální fráze (realizované či prázdné) testuje principem projekce a kritériem théta (tj. přiřaditelností tematické role, resp. valenční funkce). Nulový subjekt (null-subject) je příkladem prázdné kategorie, jejíž obsah musí být podle autorky identifikovatelný. Vzniká tak ovšem otázka, zda umožnění výskytu prázdné kategorie a identifikace jejího obsahu je výsledkem jedné, nebo dvou operací.

Princip rozšířené projekce (EPP) jako komponent teorie nadřazení a vázání stanoví, že každá věta musí mít subjekt, bez ohledu na její argumentovou strukturu. Chomsky si byl ovšem při jeho postulování současně vědom toho, že některé jazyky subjekt vyžadují, zatímco jiné připouštějí jeho nepřítomnost. EPP tak má mj. objasnit výskyt formálních doplňků (expletives) *it, there* v subjektové pozici v angličtině. Zdá se, že jedním z problémů je jednoznačné vymezení pojmu a termínu subjekt a důsledné odlišování jeho typů v jednotlivých jazycích, resp. odlišení pojmu pro funkční a modální strukturu a vztahy koreferenční. Pojem a termín null-subject je rovněž v interpretaci M. Lindseth značně široký – užívá se pro subjekt nerealizovaný, ale kontextem a určitým tvarem slovesným signalizovaný (tj. pro zástupnou kategorii *pro* v řízené pozici jako alternant vyjádřeného subjektu, v české tradici podmět nevyjádřený, resp. jen některé jeho případy – viz dále), pro hypotetický subjekt infinitivního tvaru slovesa v nejrůznějších funkcích (pronominální anafora PRO v neřízené pozici), pro degradovaný, generalizovaný či anonymizovaný subjekt neosobních konstrukcí, a dokonce pro analogicky konstruovanou pozici u sloves bez levovalenčního participantu.

Typologie prázdných kategorií je odvozována z Chomského klasifikace nominálních frází, založené na kombinaci binárních znaků \pm anaphoric, \pm pronominal. Čtyři typy prázdných (vyprázdněných, nerealizovaných) nominálních frází (NP-stopa, *pro*, PRO, Wh-stopa) ideálnímu inventáři kombinací odpovídají, vyjádřené (explicitní, realizované) nominální fráze nabývají ovšem jen tři typů (anafora, zájmeno, referenční výraz). Absenci čtvrtého typu vyjádřené nominální fráze vysvětluje Chomsky tak, že kolizní požadavek +anaphoric, +pronominal nelze splnit, na což jazyk reaguje nerealizací řídicího prvku, tj. prázdnou kategorií subjektu, jež není nositelem pádových markantů. Bereme-li v úvahu uvedené kritéria a typologii z nich plynoucí, je otázkou, zda nespécifický pojem nulového subjektu je přínosný, či vůbec přijatelný.

M. Lindseth považuje Chomského výrok, připouštějící, že explicitní subjekt není jazykovou univerzálií, za výzvu. Sama si ovšem za cíl neklade sledování všech případů vět bez subjektu, nýbrž jen jevu postulovaného jako systémový, označovaného výrazem nulový subjekt. Stranou

zájmu chce ponechat především tzv. situační elipsy, neboť vypuštění subjektu (objektu) není jeho restrikcí; vyplývá z kontextu, je dáno diskurzem. S tím lze souhlasit, potenciální zdroj nedorozumění ovšem sledávám v pozvolném přechodu mezi situační a systémovou (systemizovanou) elipsou. Neexplikovaný subjekt (non-overt subject) v koordinačním spojení vět (v naší tradici vnímaný jako podmět nevyjádřený) zdůvodňuje autorka fetězcem verbálních frází sdílejících subjekt s prvním verbem, nevztahuje jej tedy k pojmu prázdného (vyprázdněného) či chybějícího vícenásobného subjektu (empty/missing subject). Tím se ovšem přinejmenším stírá rozdíl mezi koordinačním souvětím a větou s několikanásobným přísudkem. Autorka neřeší případy koordinovaných vět s netotožnými eliptickými subjekty ani koordinaci vět disponujících a nedisponujících levovalenčním participantem.

Základní otázka spojená s nulovým subjektem má podle M. Lindseth dvě složky: jaké formální podmínky umožňují existenci tohoto jevu a jak je určen obsah chybějícího subjektu; související teorie je tak nazývána teorií umožnění a určení (licensing and identification) a odvíjí se mj. od poznatků Jaeggliho, Safira a Rizziho, obě procedury v různé míře diferencujících. Mechanismus odhalení/obnovení referenční hodnoty nezávazného zájmeného subjektu neshledává dostatečnou podmínkou výskytu nulového subjektu. Nominalizovaná klauze, neschopná gramaticky signalizovat pronominální rysy sloužící k určení subjektu, podmínku uplatnění nulového subjektu (neuplatnění subjektu?) splňuje. Vedle otázek, zda autorka pojmem nulový subjekt myslí složku formální, významovou či syntézu obou a zda o nulovém subjektu máme uvažovat jako o existujícím, potenciálně existujícím nebo neexistujícím na jisté rovině, povstává tedy otázka další: zda se o nulovém subjektu uvažuje jako o fenoménu řeči nebo jazyka. S pojmy hloubkové a povrchové struktury se při analýze nepracuje, avšak nejednoznačnost východisek a kritérií je obdobná. Důsledkem je např. skutečnost, že o výpovědi *Miluje Petra* se hovoří jako o struktuře „bez subjektu“ a dokládá se jí rozdílný nul-subjektový potenciál češtiny a ruštiny. Proti tomu jsou např. slovesa *temneet* v ruštině a *prši* v češtině sice vnímána jako nestanovující žádnou průkaznou externí theta-rolí pro nominální frázi v subjektové pozici, ale podle principu rozšířené projekce se jim subjekt přisuzuje, byť kvaziargumentový. Opora se nalézá v němčině, pro niž je ovšem přiznačné vyjádření kvaziargumentového nereferenčního subjektu a nevyjadřování neargumentového nereferenčního subjektu. Distinkce kvaziargumentového a neargumentového subjektu je převrstvena společným pojem formální doplnění.

Výraz *ono* v ruské nářeční výpovědi *Ono těplo v izbe* je tedy v intencích předchozího hodnocení jako vyjádřené doplnění.

Další výzvou je pro autorku Rizziho typologie jazyků, založená na kombinaci rysů \pm pronominal, \pm referential. Typ +pron/+ref představuje jazyk s normativní pronominální restrikcí (pro-drop), např. italština, typ -pron/-ref normativně vylučuje nulový subjekt, typ +pron/-ref je smíšený, přiznačný nerealizovanými formálními subjekty a obsazenými subjekty referenčními, a typ -pron/+ref je pro vnitřní rozpornost vyloučen. Ambicí M. Lindseth je zpochybnit jednoznačné přiřazení některých jazyků k uvedeným typům a poukázat na jejich smíšený charakter. Postulovaná systémovost nulového subjektu je opírána o komplexně chápané charakteristiky paradigmatu slovesa, nikoli jen o bohatství jeho flexe. Nedostatečný kontext (metodologicky neobhajovaný a zřejmě neobhajitelný) a zprostředkovaná zkušenost rodilých mluvčích však nejjednodušeji vedou k tomu, že argumenty jsou nalézány v materiálu vylučujícím jednoznačnou interpretaci. Tak je např. druhá výpověď s vyjádřeným zájmeným subjektem v příkladu *Každý student si myslí, že on dostane jedničku* chápána v ruštině jako referenčně dvojnásobná, zatímco v češtině a srbochorvatštině jako referenčně jednoznačná.

Znaky jazyka se systémovým nulovým subjektem jsou definovány pozitivně a negativně prostřednictvím tří aspektů: pouze nulové zájmeno je stylově neutrální, pouze nulové zájmeno může

fungovat jako vazebná proměnná, pouze nulové zájmeno 3. osoby plurálu může být referenčně arbitrární. Pozitivní formulace ovšem vyznívá obecněji, už proto, že není vázána na konkrétní slovní druh – což bezpochyby není bez důsledku: vyjádřený subjekt je stylisticky příznakový, vyjádřený subjekt nemůže fungovat jako vazebná proměnná, vyjádřený subjekt nemůže být referenčně arbitrární. Příklad *Já vas (!) rozumím* se nezdá být nejvhodnější pro demonstraci stylistické příznakovosti vyjádřeného zájmenného subjektu v češtině. Ovšem ani s třetí charakteristikou nelze bezvýhradně souhlasit.

Pro M. Lindseth je ovšem uvedený pojmový aparát a metodologie především prostředkem k ověření předpokladu, že ruština na rozdíl od češtiny a srbochorvatštiny není jazykem se systémovým nulovým subjektem (canonical null-subject language, *pro-drop language*). Hypotéza je posléze označena za potvrzenou a naznačuje se zobecnění závěru na všechny východoslovanské jazyky, stojící tímto rysem v opozici vůči jazykům západoslovanským a jihoslovanským. Staroslověnština je vnímána jako jazyk s normativní pronominální restrikcí; příčina nynější odlišnosti ruštiny je shledána ve vývoji komplexního slovesného paradigmatu, konkrétně pak soustavy tvarů minulého času, synchronně chudé na prostředky vyjádření shody. Tak je tedy i systémovost nulového subjektu dána do přímé souvislosti se soudržností celého konjugačního paradigmatu. Autorka ovšem připouští, že např. hebrejštiny systémově nuluje subjekt pouze ve vazbě se slovesem v minulém nebo budoucím čase, zatímco kongruenční prostředky přítomnosti, nedostačující k identifikaci *pro*, podobný krok neumožňují.

Pro tzv. smíšené jazyky má být příznačný nulový nereferenční subjekt (resp. nulové doplnění), ale vyjádřený tematický subjekt (jinde se hovoří o subjektu referenčním). M. Lindseth tedy zpochybňuje monoliticitu parametru nulového subjektu, neboť jakýkoli nulový subjekt bez ohledu na tematický status musí být systémem formálně umožněn, avšak jen referenční nulový subjekt vyžaduje dodatečnou identifikaci, má-li být jeho pronominální obsah nedvojznačně rekonstruován. Nereferenční *pro* je ve smíšených jazycích umožněno, ale vyloučenost jeho identifikace mu předurčuje hodnotu formálního doplnění.

Jazyk, který umožňuje vypuštění referenčního subjektu, musí umožňovat vypuštění subjektu obecně. Hyams dokonce předpokládá, že v takovém případě je restrikce doplnění závazná. Užití subjektového zájmena je pak vždy motivováno (stylově, pragmaticky, textově), není vnímáno jako neutrální, nedochází tedy k rozporu s Chomského principem potlačení zájmena. Víceméně na stejnou úroveň se tak dostávají příklady *Já vám rozumím* nebo *Ta řekla, že je unavená* na straně jedné a *Vono ještě prší, Vono se tam nepracuje, Vono je možný, že tam nepřijde* na straně druhé.

Důslednost, s jakou M. Lindseth prosazuje iniciální *ono* s protetickým konsonantem, je sama o sobě zavádějící. Dobře ovšem slouží autorčinu záměru: odlišit jazykový subsystém spisovné češtiny s normativním nulovým subjektem od obecné češtiny, v níž má být zastoupeno fakultativní doplnění, tj. (formální) strukturální subjekt. *Vono* se s odvoláním na Trávníčka, Koenitze a Hirschovou považuje za přináležející tematické části věty nebo za výraz skutečného, velmi obecného tématu věty.

Přece jen však jistou funkční a formální diferencí předkládaných konstrukcí M. Lindseth vnímá a svůj přístup oprávněně činí závislý na definici subjektu. Teorie nadřazení a vázání vymezuje pojem subjektu konfiguračně; autorka připojuje předpoklad, resp. postulát, že doplnění má kategoriální postavení nominální fráze a není nějakým typem částice nebo adverbia. Jen tak může být vhodné k obsazení subjektové pozice. Tento předpoklad je založen na skutečnosti, že se formálně shoduje se zájmenem 3. osoby sg. neuter. Konstrukce typu *Vono je možný, že tam nepřijde* a *It is possible that he/she doesn't get there* jsou shledány korespondujícími. Jestliže doplnění nemá být „nějakým typem částice nebo adverbia“, pak není jasné, proč je výpověď *Vono prší* označena za ekvivalentní anglickému *Wow it's raining*; rovněž není zřetelné, zda M. Lindseth kalkuluje na

rovině lexikální s ekvivalencí výrazu *vonol/wow it* nebo *vonol/wow*, jistě ovšem ne *vonolit*. Autorka přitom oprávněně soudí, že většina českých konstrukcí s formálním doplněním není plně synonymních s konstrukcemi bez něj; výpověď *Vono prší* má vyjadřovat např. překvapení faktem, že prší. I přes tato zjištění je *ono/vono* klasifikováno jako strukturální subjekt; potvrzení úsudku je nalézáno v možnosti souvýskytu doplnění s lexikálním obsazením některé z pozic generativního stromu nebo jejího specifikátoru a v kombinovatelnosti doplnění s různou modalitou výpovědi.

Právě jednostrannost argumentů se zdá být problematická: snaha naplnit jazykovým materiálem jistý teoretický koncept usilující o univerzalitu limituje úsilí o zkoumání reálných funkcí výrazových prostředků, jejich podmíněnosti a diferencí v jednotlivých jazycích.

Konstrukce typu *Nemůžu jít ven, protože vono tam prší, ...protože vono se zdá, že to nebude lehký, Nikdo tam nebyl, protože vono se tu včera nepracovalo a Kdy vono prší?* jsou analyzovány se snahou přiřadit předsubjektový komponent, doplnění nebo referenční subjekt některé větvi generativního stromu a definovat jejich vzájemná omezení. Stranou v tuto chvíli zůstává okolnost, že ve druhém příkladu je rozsah, resp. lokalizace případného subjektu komplikován zapuštěním složkového ukazatele do ukazatele maticového, tj. podmíněnou větou, jejíž pozici vůči komponentu *vono* je třeba objasnit; přinejmenším s ohledem na théta-kritérium jistě není nepodstatný ani pasivizační element *se* ve třetím příkladu, vnímatelný jako signál blokování subjektové pozice na rovině formální, resp. jako obligatorní desémantizovaný substituent hloubkového subjektu v konstrukcích se sekundární diatezí či jako prostředek hierarchizace propozice (generalizace, anonymizace agentu aj.) na rovině sémantické a pragmatické.

Ve strukturách typu *Vona ta myšlenka má něco do sebe, Kdy vona se tu naskytlá ta vosoba* je konstatována přítomnost dvojitého subjektu; doplnění a referenční nominativní fráze. Obě složky mají být spojeny nějakým druhem řetězu S-struktury, jehož členy sdílejí pronominální rysy a pád, popř. je nominativ přiřazen jen doplnění. Autorka se odvolává na Sportichovu hypotézu VP-interního subjektu, podle níž všechny argumenty včetně subjektu jsou projektovány ve verbální frázi. Pro všechny tematické subjekty uvažuje o pozici specifikátoru VP v D-struktuře.

M. Lindseth nalézá v češtině tři typy konstrukcí s doplněním: první tvoří tzv. meteorologická slovesa a neosobní pasiva, u nichž je doplnění vždy spojeno s emocionální angažovaností mluvčího. Druhý typ představují konstrukce se zdvojeným subjektem, v nichž doplnění nemá primárně vyjadřovat emoce, ale má funkci stylovou, vymezuje diskurs jako neformální, přátelský. Třetí typ odkazuje k extrapovaně větě (podmětné), není nerefereční a doplnění *vono* je plně zaměnitelné demonstrativem *to*: *Vono/to je možné, že tam nepřijede*; tento typ nemá mít výpovědní hodnotu ve vztahu k obecné použitelnosti vyjádřeného doplnění v jazyce. Nutno dodat, že u třetího typu je komunikační difference obou iniciálních elementů je nepřehlédnutelná, což by nemělo zůstat bez efektu pro ekvivalenci strukturální.

V úvaze o třetím typu konstrukcí s doplněním užívá autorka srovnání s němčinou; závěrem je, že předpoklad obligatorně vyjádřeného kvaziargumentového subjektu a obligatorně nulového neargumentového subjektu v tomto případě selhává. Závažnou otázkou ovšem je, jaký má variantní výskyt *es* v příkladech *weil möglich ist, daß er morgen kommt/ weil es möglich ist, daß er morgen kommt*; komunikační a strukturální vztah k českému *protože (ono) je možné, že zítra přijde/ protože to je možné, že zítra přijde*; problematická je především symetrie forem a funkcí.

M. Lindseth konstatuje, že doplnění z definice postrádají referenční vlastnosti. Klade si otázku, jak v tom případě mohou nést tak výrazný pragmatický efekt. Cituje Trávníčkovu tezi o původu dnešního nereferečního *ono* v upozorňovacím citoslovci *ano*, jež se „sestupným pohybem v syntaktickém stromu“ dostalo do subjektové pozice. Jistě jde o smíšení dvou konceptů; Trávníček uvažuje primárně v rovině slovních druhů, nehovoří tedy o poklesu směrem k subjektové funkci, nýbrž implicitně tak signalizuje funkčně-sémantickou proměnu citoslovce v částici. To by

ovšem vyvracelo koncept M. Lindseth, jež o opozici částice/zájmeno a priori neuvažuje. To nakonec dokumentuje historickým příkladem *Oni Poláci volili jsú sobě za kníže mladence jednoho*, aniž by zaznamenala pragmatické distinkce komponentů *ono/ onil* Ø a připustila motivaci a dopady jejich dílčí polysémie, homonymie, resp. paronymie.

Souhrnně lze říci: Martina Lindseth si zvolila téma mimořádně zajímavé, ovšem pro mnoho-
vrstevnost i obtížně analyzovatelné, a to i pro rodilého mluvčího. Pro objektivizaci si zvolila Chomského teorii nadřazení a vázání, již ověřila na několika slovanských jazycích včetně češtiny, nevyhýbá se ovšem ani jazykům neslovanským. Konstatuje, že čeština jakožto jazyk s normativním nulovým subjektem neužívá referenčního subjektového zájmena z důvodů gramatických, ale pragmatických. Ač takové jazyky nedisponují formálním doplněním, čeština jej dokládá, opět ve většině případů s pragmatickým efektem. Podobné rysy má srbochorvatština, nikoli však ruština, což je opodstatněno komplexní charakteristikou konjugačního paradigmatu. České formální doplnění má statut systémového subjektu.

Úskalím této studie je poplatnost jedinému převzatému teoretickému konceptu, aspirujícímu navíc na univerzální popis jazyka, a odkázanost na metajazyk respondentů; za této konfigurace lze tušená zjednodušení dosavadního popisu překonat jen s těžší. Negativem je vágnost pojmového zázemí, provázená absencí výkladu všech užitých zkratk a definice relevantních pojmů.

Přes uvedené dílčí výhrady je třeba dílo M. Lindseth ocenit. Bohemisté jej mohou pochopit jako výzvu k podobným srovnávacím studiím, resp. k neschematickému popisu multifaktorálních jevů přirozeného jazyka obecně.

Miloslav Vondráček

Vidoeski, B.: *Dialektite na makedonskiot jazik I*, Skopje 1998, s. 365. ISBN 9989-649-50-2

Vidoeski, B.: *Dialektite na makedonskiot jazik II*, Skopje 1999, s. 250. ISBN 9989-649-55-3

Vidoeski, B.: *Dialektite na makedonskiot jazik III*, Skopje 1999, s. 263. ISBN 9989-649-63-4

Makedonská akademie věd a umění vydáním Vidoeského díla *Dialektite na makedonskiot jazik* zpřístupnila souhrnně podstatnou část celožitovního díla významného makedonského lingvisty, někdejšího předsedy jugoslávské dialektologické komise, známého mimo jiné i z mnohaletého působení v Mezinárodní komisi pro Slovanský jazykový atlas a v redakci Karpatského jazykového atlasu. Soubor vyšel až po autorově smrti (ta ho zastihla 14. května 1998); vydavatelé – jeho blízcí spolupracovníci a žáci – prováděli v autorových textech jen nejnnutnější úpravy, které si vyžádal stav soudobého poznání; např. bylo provedeno sjednocení transkripce, terminologie apod., neboť publikace zahrnuje práce, které vznikaly v průběhu několika desetiletí vědecké aktivity autora a nutně tedy odrážejí i vývoj poznání v oboru.

Vydané dílo B. Vidoeského, ač se na první pohled může jevit jen jako souborné vydání jeho studií a článků, je však uceleným – a dlužno říci, že svým uspořádáním i cílevědomým – popisem makedonských nářečí v rozsahu a hloubce záběru, který zatím makedonská dialektologie neměla. Domníváme, že tato práce je v mnohém srovnatelná s Běličovým *Nástinem české dialektologie*.

Všechny tři svazky tvoří promyšlený celek, který je rozdělen do tří oddílů. První oddíl obsahuje kapitoly, v nichž se autor zabývá obecnými problémy makedonských dialektů, a pokrývá I. svazek do strany 140. Druhý oddíl soustřeďuje monografie základních nářečních komplexů a zahrnuje I. svazek od strany 141 do konce a celý II. svazek. Třetí oddíl je popisem hlavních